
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ЮНИХ СПОРТСМЕНІВ

Сергій Матвєєв, Андрій Мазур

Резюме. Проведен анализ ключевых понятий, связанных с моралью и моральным здоровьем юных спортсменов, таких как социальное, духовное здоровье, этика, дисциплина, патриотизм и другие. На основе анализа научной литературы выявлены компоненты морального здоровья. Определены основные проблемы морального воспитания лиц, занимающихся единоборствами – самбо и дзюдо. Обобщен опыт передовой спортивной практики, который позволил выявить ключевые проблемы в сфере морально-волевой подготовки спортсменов.

Ключевые слова: моральное, духовное и социальное здоровье; мораль; воспитание; гуманизм; спортсмены.

Summary. The paper analyzes the key concepts, related to morality and moral health of young athletes, such as social, spiritual health, ethics, discipline, patriotism, and others. The components of moral health have been revealed on the basis of scientific literature analysis. The main problems of moral education of persons involved in martial arts – judo and sambo have been determined. The experience of advanced sports practices has been summarized and allowed to identify the key issues in the field of moral and volitional preparation of athletes.

Keywords: moral, mental and social health, morals, education, sambo, humanism, athletes.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні школярі становлять більшу частину потенціалу населення України першої половини XXI ст. Саме їм необхідно буде вирішувати складні соціально-економічні, морально-етичні, національні та інші проблеми, що хвилюють суспільство.

З давніх часів фізичне здоров'я і моральні якості людини високо цінувалися суспільством. Під впливом сучасних тенденцій ці якості набувають особливого змісту. Сьогодні стан здоров'я українських школярів є актуальною проблемою. За даними Академії педагогічних наук і Академії медичних наук України, тільки 35 % дітей приходять до школи здоровими, а закінчують її здоровими лише 11 % учнів (Булатова, 2004; Маринич, 2014; Шеменова, Дуброва, 2009) [7].

Особливої уваги заслуговує проблема морального здоров'я школярів, які займаються в секціях з різних видів спорту, зокрема единоборств. Діти та підлітки, які володіють прийомами самбо, дзюдо та іншими видами единоборств, часом не усвідомлюють відповідальність за використання засобів з цих видів спорту поза змаганнями та тренувальними заняттями і часто потрапляють в неприємності, поповнюючи негативну статистику правоохоронних органів.

Багато дослідників (Белих, 2013; Маркушинська, 2012; Гриценко, 2006 та ін.) займалися проблемами морального здоров'я, намагаючись визначити його компоненти, структуру та основні поняття. Проте аналіз літератури з питань мо-

рального здоров'я в основному охоплює 80–90-ті роки XX ст., що не дозволяє екстраполювати наявні знання у сферу сучасного фізичного виховання і спорту, і підтверджує необхідність та актуальність наших досліджень.

Мета дослідження – визначення основних проблем формування морального здоров'я та шляхи їх вирішення.

Методи дослідження: аналіз і узагальнення науково-методичної літератури, нормативно-правових документів та матеріалів мережі Інтернет; порівняння, узагальнення, спостереження; синтез та аналіз.

Результати дослідження та їх обговорення. Спорт і фізична культура є одними із найпотужніших факторів виховання дітей (Т. Ю. Круцевич, В. М. Платонова, Л. П. Матвєєва та ін.) [7]. Серед усіх видів спорту единоборства одні з перших застосовували як засіб виховання дітей та підлітків формування їхнього фізичного та морального здоров'я [1, 8].

Единоборства є одними з найпопулярніших видів спорту, а віковий діапазон дітей (від 7 років) дозволяє впроваджувати в процес підготовки елементи морального виховання, що сприяє підвищенню рівня їхнього морального здоров'я. Однак є ряд невирішених проблем, пов'язаних з переоцінкою цінностей у суспільстві.

Сьогодні багато навчальних дисциплін займаються вивченням проблем формування здоров'я, зокрема валеологія, педагогіка, філософія, психологія здоров'я, фізіологія, теорія і методи-

ка фізичного виховання і багато інших. Деякі з них, розширюючи поле своїх наукових інтересів, звертаються до проблем формування моралі, її компонентів і сутності і понятійного апарату. Але слід зауважити, що деякі при дослідженні моралі не спираються на вже відомі знання та не звертають увагу на етику, яка є філософською дисципліною з вивчення моралі [4].

Етика має три основні функції: вона описує мораль, пояснює мораль та вчить моралі. На підставі цих трьох функцій етику поділяють на: емпірично-історичну (описову), філософсько-теоритичну та нормативну етику. Нормативна етика виконує наступні функції: 1) оголошення моральних цінностей та їх захист (обґрунтування); 2) раціонально-понятійне оформлення та кодифікація норм поведінки і моральних якостей людини; 3) формування моральних переконань. Головні питання нормативної етики такі: що взагалі можна назвати «хорошим» (добрим, належним, справедливим та ін)?; яким цінностям віддати перевагу?; в) як себе поводити в різних ситуаціях, які вимагають прояву моралі та інше? До основних понять нормативної етики можна віднести: «добро», «зло», «обов'язок», «справедливість», «любов», «ненависть», «брехню» тощо. Теоретична етика, на відміну від нормативної, має свої специфічні функції: опис морального феномену, пояснення знань, які можуть використовуватися для цілеспрямованого формування моральних орієнтирів людей. Проблематика теоретичної етики – це: походження моралі; структура та функції моралі; епістемологічні, психічні, логічні механізми її функціонування; зміст принципів та норм моралі в її соціально-історичних модифікаціях. До основних понять, якими займається теоретична етика, відносять: «мораль», «гонор», «норма», «оцінка», «вільна воля», «моральність», а також поняття з нормативної етики в їх змістовній функції (як позначення ціннісних позицій та почуття). Емпірично-історична етика займається узагальненням історичного досвіду, причиною походження моралі та її трансформацією у ході еволюції людського суспільства.

Термін «етика» походить від давньогрецького слова «етос» (ethos), який означає «вчинки індивіда, його вибір». Арістотель інтерпретував це поняття, як чесноти людського характеру. Під впливом античних філософів поняття етос трансформується у етікос (ethicos – гонор, темперамент) та етику – науку, яка вивчає чесноти людського характеру (мужність, помірність, мудрість, справедливість тощо) [4, 9].

В давньоримській культурі словом «мораль» позначали широке коло людських властивостей: гонор, звичай, характер, поведінку. Згодом з цього слова було утворено інше – *moralis* (характер,

звичай), а потім (IV ст. н. е.) термін *moralitas* (мораль), який збігається за значенням з давньогрецьким *ethica* (етика) (Р. Р. Нутфуллин, 2010).

Сьогодні є багато визначень поняття «мораль», але, на нашу думку, найповніше відображає сутність цього явища таке визначення: мораль (з лат. *paralis* – моральний; *mores* – гонор) є одним із способів нормативного врегулювання поведінки людини, особливою формою громадської свідомості та видом громадських відносин. Вона є системою принципів і норм, що визначають характер відносин між людьми, відповідно до прийнятих в суспільстві розумінь про добро і зло, справедливе і несправедливе, гідне і негідне. Дотримання вимог моралі забезпечується силою зовнішнього впливу (громадською оцінкою, схваленням чи осудом), внутрішнім переконанням, совістю людини [9].

Але слід зазначити, що за часів епохи Відродження в Італії один із головних мислителів раннього гуманізму Марсіліо Фічіно визначив *humanitas* (гуманізм) як головний компонент моралі. Під впливом гуманізму, як чесноти людинолюбства, людям стає притаманне прагнення до єдності. Як писав Фічіно: «Чим більше людина любить рівних собі, тим вона більше виражає сутність свого роду і доводить, що вона людина. І навпаки, якщо людина жорстока і відсторонюється від сутності свого роду та спілкування з собі подібними, то вона є людина лише за назвою» (Нутфуллин, 2010).

Сьогодні з розвитком окремих навчальних дисциплін та їх взаємопроникненням з'явилися нові терміни, які пов'язані з мораллю та вихованням, «духовне здоров'я», «моральне здоров'я» та «соціальне здоров'я». Ці види здоров'я слід розглядати як результат виховання. Відмінними ознаками морального здоров'я людини є, насамперед, свідоме ставлення до праці, оволодіння скарбами культури, адекватне прийняття вдач і поразок. Фізично і психічно здорова людина може бути «неповноцінною», якщо вона зневажає норми моралі. Тому моральне здоров'я вважається вищою мірою людського здоров'я. Морально здоровим людям притаманний ряд загальнолюдських якостей, що й робить їх справжніми громадянами [2, 3, 5].

Слід зазначити, що досить часто у науковій літературі автори розглядають патріотичне і моральне виховання в єдиному контексті. Любов до Вітчизни, готовність стати на її захист, не шкодуючи життя, високі патріотичні почуття, що супроводжуються проявом мужності, сміливості і рішучості; відчуття душевного болю за незгоди, що випали на долю народу та прагнення служити йому – все це безпосередньо стосується глибоко моральних сторін особистості. В такому само-му контексті може бути розглянуте виховання дис-

Рисунок 1 – Складові морального здоров'я

циплінованості як однієї з важливих особистісних якостей громадянина (Круцевич, 2008) [6]. Але слід зазначити, що патріотизм і мораль – це не одне і те ж саме. Мораль виступає регулятором поведінки, межею, яку людина не може перетнути навіть під тиском суспільства чи загрозою свого життя та для її підтримки необхідні вольові якості (совість). Патріотизм – це фактор, що впливає на поведінку людини, але, на відміну від моралі, патріотизм потребує наявності предметів та образів поклоніння (герби, прапори, штандарт, місто, країна, селище, сподади та інше), а його рівень патріотизму залежить від подій, які стосуються всієї країни, регіону, а не окремих особистостей.

На основі попередніх досліджень можна зробити висновок, що моральне здоров'я – це інтегральний показник людської поведінки, який забезпечує здорове співіснування індивіда з соціумом. Питання морального здоров'я дуже важко розглядати в парадигмі лише однієї навчальної дисципліни, тож для аналізу поняття «моральне здоров'я» слід звертатися до наступних дисциплін таких, як філософія, етика, валеологія, психологія, педагогіка, історія тощо.

Для визначення основних компонентів морального здоров'я слід звернутися до валеології. Це вчення увібрало в себе «блоки» знань, які досі існували ізольовано. Аналіз наукових статей, підручників та інших літературних джерел з валеології дозволив виявити окремі показники морального здоров'я. Це дозволило більш ефективно провести аналіз компонентів моралі та, як наслідок, морального здоров'я. Ґрунтуючись на попередніх дослідженнях (Грищенко, Белова, Котова, Пустовойт, 2006), нами визначено основні якості та компоненти морального здоров'я з доповненнями автора (рис. 1).

За даними рисунка 1, мораль складається з п'яти основних якостей. Стан та рівень цих якостей формують моральне здоров'я людини. Але існує загроза помилкового визначення рівня цих

якостей при їх тестуванні [3]. Цей феномен простежується у військово-історичних працях багатьох авторів (Джек Коггинс, 2009). Так, наприклад, під час Іспано-американської війни (25 квітня–12 серпня 1898 р.), у іспанців з'явився вислів: «en ese día era valiente», що в перекладі «в той день він був сміливцем». Мало хто із людей завжди однаковою мірою проявляють свої якості, це стосується і прояву моралі, значно більше людей, у яких прояв цих якостей залежить від самопочуття, спраги, голоду, страху, радості та інше. Тому існує брак інформативних тестів, які б могли визначити рівень морального здоров'я.

Як свідчить сучасна спортивна практика, іноді результат на змаганнях стоїть над моральністю та людяністю спортсмена. Один з яскравих та відомих прикладів – це застосування заборонених засобів стимуляції (допінгу). Спортсмен, який наважився на це, втрачає свою гідність та честь, підживляючи цим своє моральне та фізичне здоров'я. Ця проблема також має місце у спортивних єдиноборствах де, крім цього, забороняється застосування заборонених технічних прийомів. Звичайно, на змаганнях судді стежать за дотриманням правил, але при близькому контакті чи при виконанні деяких прийомів (кидків, підсікань та під час утримання суперника тощо) вони можуть не помітити, що спортсмени іноді вдаються до підступних чи навіть аморальних дій. Наприклад, у дзюдо чи самбо, виконуючи кидок з подальшим утриманням суперника, прийом можна виконати декількома неправомірними способами. Один із них – навмисно притиснути його чи підставити лікоть, що призведе до нанесення тяжких фізичних пошкоджень, після яких суперник не зможе продовжувати змагання [5].

Одним із пояснень може слугувати те, що спортсмен не усвідомлює усі наслідки своїх дій через відсутність моральних орієнтирів в його вихованні. Звичайно, провина спортсмена лягає на його совість, але слід зазначити, що він, зазвичай, є «заручником» хибної системи виховання та моральних орієнтирів.

За допомогою аналізу сучасної спортивної літератури та практики нами встановлено ряд проблем, які стоять на перешкоді ефективної реалізації морального виховання (рис. 2).

Слід зазначити, що не зважаючи на такі «прикраси», єдиноборства залишаються одним із лідерів у формуванні сильних сторін особистості (дисципліна, відповідальність, гідність, честь, сміливість, мужність тощо), особливо завдяки ритуальності східних єдиноборств та їх похідних (зокрема самбо, дзюдо, айкідо).

Особливою популярністю серед єдиноборств на території пострадянських республік користуються самбо та дзюдо. Це обумовлено наявністю пере-

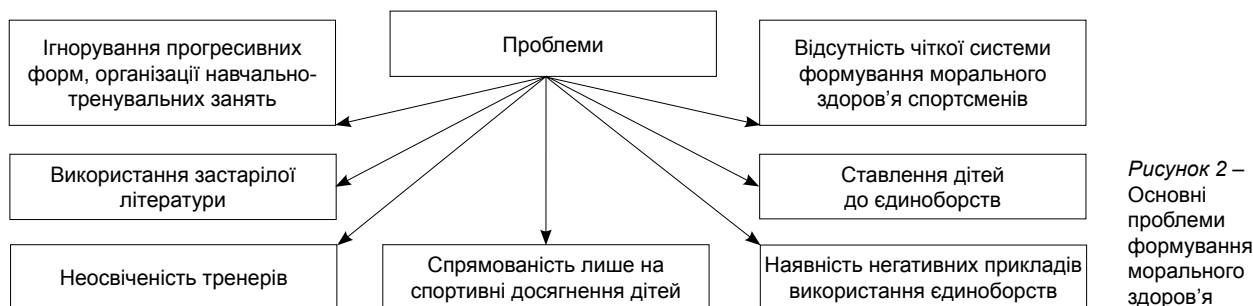

Рисунок 2 – Основні проблеми формування морального здоров'я

мог спортсменів на міжнародних аренах, великою кількістю дитячо-юнацьких спортивних шкіл та фізкультурно-спортивних секцій з цих видів спорту та тим, що самбо та дзюдо мають в своєму арсеналі одні з найефективніших прийомів у світі бойових мистецтв (самбо взагалі є синтезом різних єдиноборств).

В результаті аналізу наявних навчальних програм з боротьби самбо не виявлено навчальної програми щодо використання сучасних засобів морального виховання. Слід зауважити, що ця обставина стає підґрунтям для більш глибокого вивчення проблем формування моралі та морального здоров'я при заняттях самбо [5, 8, 9].

Висновки

Значення понять «мораль» та «моральне здоров'я» доцільно розглядати з позиції їх трактування у різних наукових дисциплінах: етики, історії, валеології, педагогіки, філософії, психології, соціології, теорії фізичного виховання та ін. Аналіз сучасної наукової літератури дає підстави стверджувати, що «моральне здоров'я» та «мораль» мають синоніми: «соціальне здоров'я», «духовне здоров'я», «патріотизм», «дисципліна» тощо, але при детальному аналізі кожне з цих визначень має своє логічне підґрунтя. Таким чином, мораль – це сукупність засобів нормативного регулювання поведінки людини, особлива форма громадської свідомості і вид громадських відносин. Вона представляє собою систему норм і принципів, що визначають характер відносин між людьми. Відповідно до прийнятих в суспільстві розуміння про добре і погане, справедливе і несправедливе, гідне і безчесне. Дотримання вимог моралі забезпечується силою зовнішнього впливу (громадською оцінкою, схваленням чи

осудом), внутрішнім переконанням, совістю людини. Моральне здоров'я можна визначати як інтегральний показник людської поведінки, який свідчить про здорове співіснування індивіда з соціумом.

До основних компонентів морального здоров'я можна віднести такі якості, як гідність, совість, честь, добросовісність, відповідальність. Сучасні науковці вважають, що в практиці має місце брак тестів, які б могли інформативно визначити рівень морального здоров'я. Рішення цієї проблеми залишається одним із першочергових завдань сучасної педагогіки.

Як свідчить сучасна спортивна практика, існує ряд проблем у формуванні морального здоров'я спортсменів, серед них: ігнорування новітніх форм проведення тренувальних занять; негативні приклади використання єдиноборств; використання застарілої літератури та ін. Деякі з цих проблем обумовлені недостатньою морально-вольовою підготовки, що призводить до підризу морального здоров'я людей, які займаються єдиноборствами. До основних шляхів вирішення цих проблем можна віднести: впровадження передових розробок педагогіки у процес навчання спортсменів; забезпечення новітньою літературою, яка несе прогресивні ідеї сучасності; збільшення кількості виховних годин з використанням позааурочної форми навчання; використання позитивних прикладів спортсменів, які реалізували себе в єдиноборствах; формування знань про шкоду та наслідки використання прийомів єдиноборств поза межами тренувальної зали.

Вирішення цих та інших питань сприятиме формуванню свідомого ставлення спортсменів до своєї діяльності та у повсякденному житті.

Література

1. Авашин М. К. Педагогические основы тренировочного процесса юных самбистов / М. К. Авашин. – М. : Макет, 1997. – С. 47 – 63.
2. Актуальні проблеми фізичної культури, спорту та здоров'я людини: матеріали наук.-практ. конф. (Чернівці, 1–2 листопада 2012 р.) / за ред. Я. Б. Зорій; МОНМСУ, ЧНУ ім. Юрія Федьковича. – Чернівці: ЧНУ, 2012. – С. 6–7, 19–20.
3. Булич Е. Г. Валеологія. Теоретичні основи валеології / Е. Г. Булич, І. В. Муравов. – К., 1997. – С. 74–76.

4. *Васильевене Н.* Институционализация современной этики – от философии к менеджменту ценностей (и обратно) / Н. Васильевене // *Практ. філософія*. – 2008. – № 3. – С. 13–17.
5. *Дементьев В. Л.* Нетрадиционный подход в психологической подготовке спортсменов-единоборцев / В. Л. Дементьев, С. В. Сизяев, П. М. Москвитин // *Исследования молодых ученых в практику единоборств: мат. VII Междунар. науч-практ. конф., посвящ. памяти проф. Чумакова Е. М.* / Рос. гос. ун-т физ. культуры, спорта и туризма. – М., 2006. – С. 24–30.
6. *Дутчак М.* Концептуальні напрями вдосконалення системи фізичного виховання школярів і студентів для впровадження здорового способу життя / М. Дутчак, Т. Круцевич, С. Трачук // *Спорт. вісн. Придніпров'я*. – 2010. – № 2. – С. 116–119.
7. *Маринич В. Л.* Зміст і форми фізкультурно-оздоровчої роботи в позашкільних навчальних закладах / В. Л. Маринич, І. О. Когут // *Спорт. вісн. Придністров'я*. – 2013. – № 2. – С. 44–48.
8. *Матвеев С. Ф.* Самбо: навч. програма для дитячо-юнацьких шкіл, спец. дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності. – К., 2001. – С. 3–16.
9. *Этика: Энциклопедический словарь* / [под ред. Апресян Р. Г., Гусейнова А. А.]. – М.: Гардарики, 2001. – С. 774, 775.

References

1. *Avashin, M. K.* Pedagogical bases of training process of young sambo athletes / M. K. Avashin. – Moscow : Maket, 1997. – P. 47–63.
2. *Actual problems of physical culture, sport and human health: Proceedings of scientific-practical conference (Chernivtsi, 1–2 November 2012)* / ed. by I. B. Zorii; MESYS, I. Fedkovych CNU. – Chernivtsi: CNU, 2012 – P. 6–7, 19, 20.
3. *Bulych E. G.* Valeology. Theoretical bases of valeology / E. G. Bulych, I. V. Muravov. – Kyiv, 1997 – P. 74–76.
4. *Vasilyevene N.* Institutionalization of modern ethics – from philosophy to management of values (and vice versa) / N. Vasilyevene // *Praktychna filosofii*. – 2008. – N 3. – P. 13–17.
5. *Dementyev V. L.* Non-traditional approach to psychological preparation of combat athletes / V. L. Dementyev, S. V. Sizyayev, P. M. Moskvitin // *Studies of young scientists in practice of combats: Materials of the II International scientific-practical conference in memory of professor Chumakov E. M.* / Russian State University of Physical Culture, Sport and Tourism. – Moscow, 2006 – P. 24–30.
6. *Dutchak M.* Conceptual directions of perfection of the system of physical education of pupils and students for implementing healthy lifestyle / M. Dutchak, T. Krutsevych, A. Trachuk // *Sportyvnyi visnyk Prydniprovia*. – 2010. – N 2. – P. 116–119.
7. *Marynych V. L.* Contents and forms of physical culture and recreation activities in after-school educational institutions / V. L. Marynych, I. O. Kohut // *Sportyvnyi visnyk Prydniprovia*. – 2013. – N 2. – P. 44–48.
8. *Matveiev S. F.* Sambo. The curriculum for children and youth schools, specialized children and youth schools of the Olympic reserve, schools of the highest sports mastery / S. F. Matveiev. – Kyiv, 2001. – P. 3–16.
9. *Ethics: Encyclopedic Dictionary* / ed. by R. G. Апресян, A. A. Гусейнов– Moscow: Gardariki, 2001. – P. 774, 775.